

„O comunitate confesională transformată în națiuni? Sârbii și românii din Banat în secolele 18 și 19“

Teză de doctorat

prezentată la Facultatea de istorie și filosofie la Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca pentru obținerea titlului de doctor

Autor:

Philipp Hochbaum

Născut în data de

9 Iulie 1982 în Naumburg (D)

Școala doctorală:

Istorie. Cultură. Civilizație

Conducere științifică:

Prof. Dr. Rudolf Gräf

Îndrumători:

Prof. Dr. Nicolae Bocșan

Prof. Dr. Dr. Wolfgang-Dietrich Gruner

Prof. Dr. Vasile Docea

Data prezentării: 30 Octombrie 2013

Cuprins

1. Studii introductive

- 1.1 Probleme
- 1.2 Stagiul de cercetare
- 1.3 Metodologie și cercetare

2. „Națiunea”: considerații preliminare

- 2.1 Deficitul conceptelor „voluntaristice“
- 2.2 Națiuni de caracter „vestic“ și „estic“?
- 2.3 Națiunea definită ca o „comunitate percepută în comun“
- 2.4 „Redeșteptare națională“?
- 2.5 Națiunile ca fenomen social
- 2.6 Elementele constitutive ale unei națiuni
 - 2.6.1 Limbă
 - 2.6.2 Mituri
 - 2.6.3 Un „popor ales“ prin ajutorul lui Dumnezeu?
 - 2.6.4 Contact interetnic
 - 2.6.5 Teritoriu
 - 2.6.6 Întoarcerea într-o „epocă aurie“?
- 2.7 Concluzie intermediară

3. Europa de Sud Est ca spațiul migrațiilor: imigrația sârbească în Imperiul Habsburgic până în secolul 18

- 3.1 Influența migrațiilor asupra structurilor Europei de Sud Est
- 3.2 Colonizarea sârbească a Ungariei de Sud după secolul 14
- 3.3 „Marea imigrație sârbească“ din 1690 sub conducerea lui Arsenije III. Čarnojević
- 3.4 Granița militară ca factor de migrație
- 3.5 Proporțiile etnice sârbo-române în Banat: o structură etnică în discurs

4. Structurile bisericești ortodoxe în Imperiul Habsburgic între continuitate și discontinuitate

- 4.1 Structuri confesionale și schimbări profunde pe plan imperial
- 4.2 Structurile ortodoxe ale Ungariei de Sud și în zona de frontieră osmano-transilvană
- 4.3 Reorganizarea bisericească după „Marea imigrație sârbească“
- 4.4 Identitate confesională și transferul ei: concluzie intermediară

- 4.5 Relația urmașilor lui Čarnojević cu patriarhatul de Peć și stabilirea mitropoliei de Carloviț
- 4.6 Dezvoltarea structurilor bisericești ortodoxe după 1718
- 4.7 Situația confesională a Românilor ortodocși din Banat și Transilvania în secolul 18

5. Precondițiile pentru formarea identităților naționale

- 5.1 Structuri administrative ca baza unei schimbări sociale:
Granița militară din Banat și „raioanele regești“
- 5.2 Congresul din Timișoara în epoca preforării naționale
 - 5.2.1 Loialitate confesională și etnonațională
 - 5.2.2 Cerințele Congresului din Timișoara: indicatorul identității naționale
 - 5.2.3 Congresul ca momentul inițial al dezvoltării identităților naționale?
- 5.3 Educație, comunicare și limbă ca semne distinctive ale noii conștiințe naționale sârbești
 - 5.3.1 Discursul despre reforma limbii al lui Vuk Stefanović Karadžić
- 5.4 Reprezentanții a noii identității naționale românești
 - 5.4.1 Supplex Libellus Valachorum

6. Percepția și efectele identităților naționale în spațiul bănățean

- 6.1 Efectele conștiinței naționale
- 6.2 1848 – Națiuni în acțiune

7. Separația biserico-națională

- 7.1 Procesul separării și (im)posibilitatea localizării lui
- 7.2 De la emancipare spre separație: schimbarea cerințelor naționale
- 7.3 Concepțiile și condițiile pentru separația bisericească
- 7.4 Separația instituțională
 - 7.4.1 Separația comunității religioase polietnice
- 7.5 Între confruntare și compromis

8. Separația bisericească pe nivel local

- 8.1 Noul scop general: separarea etnică și instituțională
 - 8.1.1 Prin confruntare spre identitate?
 - 8.1.2 „Simțirea comunității“ ca factor operativ
- 8.2 Acordul de la Carloviț: un cadru pentru facilitarea separațiilor bisericești pe plan local
- 8.3 Deciziile de la Carloviț și aplicarea lor specifică

- 8.3.1 Trecere fără separație
- 8.3.2 Negocieri, separație și despăgubire
- 8.3.3 Speculații despre identitatea etnonațională
- 8.3.4 Puncte slabe ale principiilor etnonaționale pentru separațiile bisericesti - o șansă pentru compromis
- 8.4 Separația bisericească etnonațională: concluzie intermediară
- 8.5 Structură și conținut

9. Rezultat

- 9.1 Procese de dezvoltare și legăturile dintre acestea
- 9.2 Separația bisericească în Banat: tendințe generale
- 9.3 Omogenitate într-un mediu eterogen?

Rezumat

Conform cercetării curente, națiunile moderne trebuie definite ca entități sociale, formate sub conducerea unei elite. Cu acest scop, această elită este compusă (formată) din diferite elemente care împreună creează o identitate colectivă. Fiecare caz de creare a unei națiuni se bazează pe o anumită ponderare acestor elemente – spre exemplu, pe influența individuală a limbii, religie sau pe importanța acordată unui anumit teritoriu. În plus, fiecare națiune a trecut printr-un proces de creare condus și controlat de anumiți actori centrali. În cele mai multe cazuri, o elită s-a considerat drept reprezentantul și purtătorul unei naționalități moderne. A extins această exigență de largă reprezentanță asupra tuturor straturilor sociale, folosind simboluri cunoscute și înțelese la scară largă. Aceste simboluri erau preformate, modificate și schimbate de către reprezentanții unei națiuni conform concepțiilor lor, reflectând chipul unei identități naționale până în prezent. Interacțiunea acestor factori interni a fost dezvăluit într-un context geografic mai larg; astfel dezvoltarea identității naționale era influențată nu numai printr-o elită socială și intelectuală din interiorul societății, ci și prin factori externi.

Cu privire la eterogenitatea națională, Europa de Sud Est reprezintă un caz special: Aici s-au dezvoltat strâns interconectate, și condițiile lor de dezvoltare erau grav afectate prin schimbările frecvente și profunde de stăpânire ale diferitelor imperii. Și relațiile româno-sârbe din epoca premodernă sunt caracterizate prin aceste interacțiuni multilaterale: Expansiunea otomană provoca migrațiuni atât de colonizare cât și de fugă, cauzând întâlnirea constantă a diferitelor grupuri etnice ale căror identități colective premoderne încă se bazau în special pe caracteristici confesionale. Ca în toată Europa de Sud Est, aceste migrațiuni n-au rezultat în linii de distincție interetnice, ci în diferite spații de tranziție între anumite centre geografice ale grupurilor etnice.

Conform dezvoltării altor regiuni, și Banatul a fost transformat într-o zonă de contact și interacțiune interetnică, structura populației fiind supusă dominației diferitelor imperii: Stăpânirea maghiară a fost înlocuită de cea otomană, incorporând regiunea în structurile unui imperiu polietic. Ulterior, monarhia habsburgică a integrat-o în organizarea ei statală după ce o cucerise la începutul secolului 18, și în 1867 compromisul austro-ungar a scos-o în mare parte din supremația curții de la Viena.

Structura etnică a fost schimbată cu fiecare nouă stăpânire pentru o lungă durată de timp, prin anumite măsuri de colonizare și așezare realizate pentru dezvoltarea structurală acestei regiuni. Cu toate acestea, principiul unui stat național monoetnic a cerut o delimitare teritorială între grupurile etnice, după ce la începutul secolului 20 acest ideal devenise cel dominant pe planul european. Încercarea de a delimita statele și grupurile etnice a provocat controverse și în cercetarea istorică: Cărui stat național contemporan ar trebui să aparțină regiunea, și după care criteriile va fi împărțită între statele concurente?

Întâlnirea ambelor etnii s-a intensificat spre sfârșitul secolului 17 și începutul secolului 18, datorită fugii și colonizării. Dintre aceste mișcări, imigrația sârbească spre Ungaria de Sud, organizată sub conducere bisericească, era cea mai semnificativă. Structura etnică a zonei devenind astfel și mai complexă, fiind în continuare modificată pe plan regional: Cu scopul de a asigura frontiera nou stabilită cu Imperiul Otoman, Imperiul Habsburgic încerca să o fortifice prin colonizări. Astfel s-a dezvoltat un spațiu eterogen pentru viitoarea percepție de idei naționale. După ce s-au înrădăcinat printre diferitele grupuri etnice din regiune, naționalismele respective aveau exigența să reprezinte o populație omogenă din punct de vedere etnic. În același timp, reprezentanții unei alte națiuni în aceeași zonă deveneau un „obstacol“.

Înainte ca identitatea națională să devină criteriul decisiv pentru crearea unei conștiințe colective, autopercepția populației ortodoxe din Imperiul Otoman și cel Habsburgic se baza mai ales pe structurile bisericești. Pretențiile ortodoxiei de a reprezenta proprii credincioși în fața instituțiilor imperiale nu se limitau criteriilor etnice, conceptul unei identități bazată pe conștiință etnică sau națională fiind necunoscut până în epoca premodernă. În conformitate cu structurile de putere ale imperiilor multietnice și –confesionale, ortodoxia a fost creatorul și recipientul unei identități colective, care se constituia exclusiv din confesionalism.

În 1739, „Cea de-a doua migrațiune sârbească“, condusă de Arsenije IV. Šakabenta în funcția lui de Patriarh al Pećului, a modificat încă o dată structura polietnică a Ungariei de Sud – adică și cea a Banatului – , dar într-o măsură mult mai limitată decât „Prima migrațiunea sârbească“ sub conducerea patriarhului Arsenije III Čarnojević din anul 1690. Treptat, s-a format structura etnică în care se dezvoltau identitățile naționale de la sfârșitul secolului 18. „Congresul ilir“, ținut în anul 1790 la Timișoara, reprezintă o cezură importantă a procesului de transformare a identității colective: Conștiința colectivă confesională a fost treptat înlocuită prin cea etno-

națională. Pentru ultima dată, „națiunea iliră“ ortodoxă, care fusese concepută de curtea vieneză ca o entitate confesională datorită inexistenței categoriilor naționale, încerca să se poziționeze în fața nobilimei Ungariei.

„Ilirii“ se aflau într-un sistem de interese, și era format din Monarhia Habsburgică, nobilimea maghiară și „națiunea iliră“ sub conducerea sârbească. Conceptul unei identități naționale nu mai putea acoperi primele crăpături care apăreau în populația ortodoxă datorită înrădăcinării diferitelor criterii etnonaționale. Pentru prima dată, congresul de la Timișoara ofera posibilitatea de a exprima creanțe cu o anumită motivație națională: Pe lângă crearea unui teritoriu separat și „național-sârbesc” sub administrația directă a curții de la Viena, delegațiile cereau îmbunătățirea statusului legal a „neuniților” din Ungaria și reprezentarea corespunzătoare a acestora în dieta. După încheierea congresului, drepturile confesionale pentru comunitatea ortodoxă din Imperiul Habsburgic erau reconfirmate și garantate din partea împăratului, iar stiuaua legală a naționalităților în curs de dezvoltare nu a fost întărită în mod semnificativ. Cu toate acestea, adunarea a oferit o posibilitate de a exprima scopuri etnonaționale în fața instituțiilor imperiului. Datorită implicării deosebite a Mitropoliei de la Carloviț, „Congresul Ilir” de la Timișoara face parte mai ales din memoria istorică sârbească.

Adunarea reprezintă începutul unei schimbări: Identitatea colectivă, care se baza exclusiv pe structurile bisericești, a fost treptat înlocuită cu una etnonațională. Ea nu simbolizează sfârșitul imediat al „națiunii ilirice“, ci începutul unui proces de tranziție spre niște identități separate și monotenice. Abia diversificarea socială, care a început în a doua jumătate a secolului 18, a pus baza pentru înrădăcinarea vastă a acestui concept: S-au dezvoltat grupuri sociale în afara structurilor bisericești care s-au perceput ca fiind o nouă elită, având scopul de a reprezenta un alt fel de identitate colectivă. După modelul occidental, acestea promovau „idealul“ unei națiuni bazate pe criterii monoetnice, reprezentând toate straturile sociale ale unei societăți, folosind și categorii exclusiviste în fața membrilor altor națiuni.

În plus, s-a schimbat și caracterul supraetnic al confesionalității: Ideea unei „biserici naționale” a fost schimbată într-un instrument de delimitare în fața altor naționalisme. În sensul unei emancipări față de o monarhie de naționalitate „străină” și de celelalte identități naționale concurente pe plan intern, a existat temporar o congruență de interese dintre noile mișcări naționale și structurile bisericești care au fost acum percepute drept „naționale”.

Atât în cazul românesc cât și în cel sârbesc, naționalismele se bazau pe o structură socială din ce în ce mai diversificată. Datorită diversificării sociale a apărut și o clasă intelectuală; cu scopul de a promova identitatea etnonațională s-a orientat și către caracteristici non-bisericești. Spre exemplu, elaborarea unei limbi codificate stătea în centrul discursului național sârbesc, în timp ce crearea modelului istoric „daco-romanic“ domina poziționarea națională românească. Cu aceasta reconstruire trecutului s-a ocupat în primul rând clerul greco-catolic, și abia oprirea rivalității deschise cu ortodoxia spre sfârșitul secolului 18 permitea consolidarea acestui „ideal istoric“ peste hotare intraconfesionale – abia atunci continuitatea istorică construită a devenit un element creator de identitate. Acum și clerul ortodox se referea la elementul latinității, făcându-și un apologet al identității naționale în fața naționalismelor concurente în același spațiu.

Pornind din centrele geografice ale mișcărilor naționale – băzându-se atât pe o structură socială din ce în ce mai diversificată cât și pe o comunicare mai intensă – identitățile naționale își găseau drumul în structura etnică eterogenă a Banatului. Așa s-au lărgit fisurile interetnice în societatea regională, care în cazul comunității ortodoxe au apărut pentru prima dată la „congresul ilir“ din 1790. Retroactiv, diferențierea interetnică a influențat și structurile bisericești: Acum și elitele unei „biserici naționale“ se considerau avocatul națiunii.

Aceasta nouă perspectivă a rolului „bisericii naționale” devine tot mai clară prin creanțele „național-românești”: Acestea se concentrau pe emanciparea ortodoxiei românești față de Mitropolia Carlovițului, iar în timpul revoluției de la 1848 și 1849 mișcarea națională română – mai ales cea din Banat – cerea structuri bisericești independente. Mitropolia, care în Mai 1848 a fost numită patriarhat din partea unei adunări populare, era văzută din ce în ce mai mult ca instituție bisericească explicit sârbească, aceste structuri „străine” nemaifiind reprezentative pentru românii ortodocși. În plus, o separație bisericească ar fi avut scopul de a accentua poziția mișcării naționale române față de revoluția maghiară și cea sârbă.

Ruptura dintre noua identitate etnonațională românească și opusul ei sârbesc a fost deslușită printr-un conflict deschis: În timpul revoluției, reprezentanții mișcării naționale românești din Banat declarau în mod unilateral stabilirea unei „biserici naționale“; această măsură a fost împiedicată din partea ierarhiilor sârbești cu sprijinul deschis al curții vieneze. Temporar, învingerea revoluției românești însemna și sfârșitul încercărilor de a separa instituțiile bisericești.

Cu toate acestea, începând cu anul 1850 acest scop general a fost exprimat în mod repetitiv din partea ortodoxiei românești din Transilvania și din Banat.

Atât cerințele constante ale ierahiei bisericești române pentru o separație mai vizibilă față de Carloviț – exprimate mai ales din partea lui Andrei Baron de Șaguna care conducea episcopia Sibiului după 1848 – cât și autoimaginea nouă a Carlovițului ca reprezentant al ortodocșilor numai de naționalitate sârbă, au adus treptat la posibilitatea generală de a separa structurile bisericești.

Așadar, un decret împăărătesc emis în Decembrie 1864 prevedea înființarea unei mitropolii ortodoxe românești cu sediul în Sibiu; în același timp, se referea și la problemele legate de separația bisericească, mai ales la nevoia de a crea o platformă solidă pentru negocierea modului de separație și a tuturor subiectelor disputate în legătură cu aceasta. Printre acestea, împărțirea averii comune și implementarea structurilor „național-bisericești“ într-o structură eterogenă din punct de vedere etnic erau cele mai mari obstacole de rezolvat. Ambele ierarhii încercau să rezolve problemele prin negocieri, iar punerea în aplicare a separației pe plan local s-a dovedit ca un proces care necesita mai mult timp decât prevăzut, și problemele practice cereau înoirea condițiilor de separare. După ce identitățile naționale erau deja înrădăcinate printre grupurile etnice bănățene, acestea se confruntau cu un proces îndelungat de restructurare bisericească.

După separația bisericească din 1864 ambele ierarhii erau formal separate și încercau să se consolideze din punct de vedere organizatoric. În plus, vroiau să dovedească faptul că au fost independente una față de cealaltă. În cazul unor neînțelegeri locale conducerile ecleziastice interveneau, iar abia elaborarea comună a unui cadru juridic oferea un instrument mult mai eficient pentru separațiile controversate la fața locului. Chiar dacă acordul între cele două „biserici naționale“ propunea proceduri uniforme, realizarea lor diferea în unele cazuri, directivele fiind aplicate conform condițiilor locale.

Elitele profesionale insistau ca credincioșii „lor“ să se poziționeze din punct de vedere național, cerând apartenența la „propria biserică națională“. În același timp, proporțiile etnice locale cereau rezolvarea specifică a fiecărui caz de separație în parte. Argumentele puse înainte de fiecare separație bisericească se concentrau pe mai mulți factori: conflicte interetnice locale, reconstruirea unei continuități istorice cu scopul de a justifica cerințe materiale în legătura cu

separația comunității bisericești locale și propagarea unui sentiment de împărtășire a aceleiași sorți, acest sentiment fiind un argument pentru asigurarea financiară a „bisericii naționale“ din partea credincioșilor.

Regulile pentru separația parohiilor ortodoxe multietnice, care au fost elaborate în toamna anului 1864, în cele mai multe cazuri erau implementate cu întârziere și în mod controversat; din cauza acestor probleme în vara anului 1871 au fost revizuite de conducerea bisericească. Abia atunci criteriile modificate și reconfirmate dădeau o bază solidă pentru separațiile locale încă nerealizate. Acest fundament legal încerca să ia în considerare condițiile specifice la fața locului, să (re-)stabilească procedurile separării și să le poziționeze în cadrul legislativ al Ungariei. Chiar dacă acordul prevedea rezolvarea tuturor cazurilor disputate până în 1872, după înnoirea acestor reguli separația pe plan regional și local necesita mai mult timp decât anticipat. Totuși, noul acord a ușurat atât restructurarea administrației bisericești regionale cât și stabilirea unui mod consistent de organizare internă. Cu toate acestea, scopurile și țelurile „național-bisericești“ nu puteau fi realizate fără fricțiuni în fiecare caz, elaborarea structurilor paralele cerând abilitatea de a ajunge la un compromis din partea celor implicați în separația etnică a unei parohii.

Cuvinte cheie:

identitate națională; reprezentanții conștiinței naționale; națiuni într-un mediu etnic eterogen; instrumentalizarea componentelor religioase pentru concepte naționale; implementare locală a identităților naționale; relația între confesionalitate și naționalitate

Surse și literatură

Surse și literatură publicată

Naționalismul în cercetare și în discurs

Anderson, Benedict, „Imagined Communities“, in: Hutchinson, John; Smith, Anthony D., *Nationalism*, Oxford; New York: Oxford University Press 1994, S. 89 – 96.

Baycroft, Timothy, *Nationalism in Europe: 1789 – 1945*, Cambridge: Cambridge University Press 2007.

Beck, Sam; **McArthur**, Marilyn, „Romania. Ethnicity, Nationalism and Development“, in: Beck, Sam; Cole John W., *Ethnicity and Nationalism in Southeastern Europe*, Amsterdam: Papers on European and Mediterranean Societies, Anthropologisch-Soziologisches Zentrum, Universität Amsterdam 1981, S. 29 – 69.

Brass, Paul R., *Ethnicity and Nationalism. Theory and Comparison*, London; Neu Delhi; Newbury Park: Sage Publications 1991.

Breilly, J., „The Sources of Nationalist Ideology“, in: Hutchinson, J., Smith, A., *Nationalism*, Oxford; New York: Oxford University Press 1994, S. 103-113.

Breilly, John; **Müller**, Johannes [Hg.], *Nationalismus und moderner Staat. Deutschland und Europa*, Köln: SH-Verlag 1999.

Brubaker, Rogers, *Nationalism reframed. Nationhood and the national question in the New Europe*, Cambridge: Cambridge University Press 1996.

Calhoun, Craig, *Nationalism*, Buckingham: Open University Press 2002.

Cole, John W., „Ethnicity and the Rise of Nationalism“, in: Beck, Sam; Cole John W., *Ethnicity and Nationalism in Southeastern Europe*, Amsterdam: Papers on European and Mediterranean Societies, Anthropologisch-Soziologisches Zentrum, Universität Amsterdam 1981, S. 105 – 134.

Crainic, Nichifor, *Ortodoxie și etnocrație. Cu o anexă: Programul statului etnocratic. Studiu introductiv, îngrijire de ediție și note: Constantin Schifirneț*, București: Albatros 1997.

Crainic, Nichifor, *Puncte cardinale în haos. Ediție îngrijită și note de Magda Ursache și Petru Ursache. Prefață de Petru Ursache*, Iași: Editura Timpul 1996.

Crainic, Nichifor, „Spiritualitate și românism“, in: Gândirea, Jg. 20, Nr. 8, 1936, S. 377 – 383.

Eriksen, Thomas H., *Ethnicity and Nationalism. Anthropological Perspectives*, London: Pluto Press 1993.

Fichte, Johann Gottlieb, „Vierte Rede. Hauptverschiedenheit zwischen den Deutschen und den übrigen Völkern germanischer Abkunft“, in: DERS., *Reden an die deutsche Nation. Mit Einleitung herausgegeben von Immanuel Hermann Fichte*, Leipzig: F. A. Brockhaus 1871, S. 41 – 54.

Fichte, Johann Gottlieb, „Neunte Rede. An welchen in der Wirklichkeit vorhandenen Punkt die neue Nationalerziehung der Deutschen anzuknüpfen sei“, in: DERS., *Reden an die deutsche*

Nation. Mit Einleitung herausgegeben von Immanuel Hermann Fichte, Leipzig: F. A. Brockhaus 1871, S. 110 – 121.

Gellner, Ernest, „Nationalism and High Cultures”, in: Hutchinson, John; Smith, Anthony D., *Nationalism*, Oxford; New York: Oxford University Press 1994, S. 63 – 70.

Gellner, Ernest, *Nations and Nationalism*, Ithaca; London: Cornell University Press 1983.

Greenfeld, Liah, *Nationalism. Five Roads to Modernity*, Cambridge; London: Cambridge University Press 1992.

Gusti, Dimitrie, *Sociologia a națiunii și a războiului*, București: Floare Albastră 1995.

Haslinger, Peter; **Puttkamer**, Joachim von, „Staatsmacht, Minderheit, Loyalität – konzeptionelle Grundlagen am Beispiel Ostmittel- und Südosteuropas in der Zwischenkriegszeit“, in: DIES. [Hg.], *Staat, Loyalität und Minderheiten in Ostmittel- und Südosteuropa 1918 – 1941*, München: Oldenbourg 2007, S. 1 – 16.

Herder, Johann Gottfried, *Sprachphilosophische Schriften. Aus dem Gesamtwerk ausgewählt, mit einer Einleitung, Anmerkung und Registern versehen von Erich Heintel*, Hamburg: Felix Meiner Verlag 1960.

Hobsbawm, Eric J., *Nations and Nationalism since 1780. Programme, Myth, Reality*, Cambridge; New York: Cambridge University Press 1990.

Hroch, Miroslav, *In the National Interest. Demands and Goals of European National Movements of the Nineteenth Century: A Comparative Perspective*, Prag: Karlsuniversität, Philosophische Fakultät 1996.

Hutchinson, John; **Smith**, Anthony D., *Nationalism*, Oxford; New York: Oxford University Press 1994.

Joseph, John, *Language and Identity: National, Ethnic, Religious*, Basingstoke; New York: Palgrave Macmillan 2004.

Kedourie, Elie, *Nationalism*, Oxford; Cambridge: Blackwell 1993.

Kohn, Hans, „Eastern and Western Nationalisms”, in: Hutchinson, John; Smith, Anthony D., *Nationalism*, Oxford; New York: Oxford University Press 1994, S. 162 – 165.

Leb, Ioan Vasile, *Die Nation im orthodoxen Christentum*, Cluj-Napoca: Eigenverlag 2002.

Lockwood, William G., „Religion and Language as Criteria of ethnic Identity: An exploratory Comparison”, in: Beck, Sam; Cole John W., *Ethnicity and Nationalism in Southeastern Europe*, Amsterdam: Papers on European and Mediterranean Societies, Anthropologisch-Soziologisches Zentrum, Universität Amsterdam 1981, S. 71 – 82.

Mehedinți, Simeon, *Creștinismul românesc. Adaos la caracterizarea etnografică a poporului roman. Ediție îngrijită de Costică Neagu*, Focșani: Terra 2006.

Mureșanu, Camil, *Națiune, naționalism. Evoluția naționalităților*, Cluj-Napoca: Centrul de studii Transilvane; Fundația Culturală Română 1996.

Oberndörfer, Dieter, „Assimilation, Multikulturalismus oder kultureller Pluralismus – zum Gegensatz zwischen kollektiver Nationalkultur und kultureller Freiheit der Republik”, in: Bade,

Klaus J., *Migration – Ethnizität – Konflikt: Systemfragen und Fallstudien*, Osnabrück: Universitätsverlag Rasch 1996.

Plămădeală, Antonie, „Catolicitate și etnicitate”, in: Corneanu, Nicolae [Hg.], *Ortodoxia românească*, București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române 1992, S. 20 – 34.

Ralea, Mihai, *Fenomenul românesc. Studiu introductiv, note îngrijite de ediție de Constantin Schifirneț*, București: Editura Albatros 1997.

Rădulescu-Motru, Constantin, *Etnicul românesc: comunitate de origine, limbă și destin. Ediție îngrijită de Marin Diaconu*, Bukarest: Editura Fundației „România de Măine” 1999.

Rénan, Ernest, „Qu’ est-ce qu’ une nation?“, in: Hutchinson, John; Smith, Anthony D., *Nationalism*, Oxford; New York: Oxford University Press 1994, S. 17 – 18.

Schifirneț, Constantin, *Geneza modern a ideii naționale. Psihologie etnică și identitate românească*, Bukarest: Editura Albatros 2001.

Schöpflin, György, *Nations, Identity, Power*, New York: New York University Press 2000.

Smith, Anthony D., *Nationalism. Theory, Ideology, History*, Malden: Polity Press 2007.

Spencer, Philip; **Wollmann**, Howard, *Nationalism: A critical introduction*, London; Neu Delhi; Thousand Oaks: Sage Publications 2006.

Verdery, Katherine, „Ethnic Relations and Hierarchies of Dependency in the late Habsburg Empire: Austria, Hungary and Transilvania”, in: Beck, Sam; Cole John W., *Ethnicity and Nationalism in Southeastern Europe*, Amsterdam: Papers on European and Mediterranean Societies, Anthropologisch-Soziologisches Zentrum, Universität Amsterdam 1981, S. 1 – 27.

Istoria româno-sârbească a bisericii și a migrațiunilor

Amstadt, Jakob, *k.k. Militärgrenze 1522 – 1881. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Philosophischen Fakultät der Julius-Maximilians-Universität zu Würzburg*, Würzburg: Eigenverlag 1969.

Andea, Avram, *Banatul cnezial până la înstăpânirea habsburgică*, Reșița: Banatica 1996.

Anuichi, Silviu, „Relații bisericești româno-sârbe în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea“, in: Biserica Ortodoxă Română. Buletinul oficial al Patriarhiei Române, Jg. 97, Nr. 7-8, 1979, S. 869 – 1066.

Bade, Klaus J., *Europa in Bewegung. Migration vom späten 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart*, München: Beck 2000.

Barta, István; **Berend**, Iván T.; **Hanák**, Péter; **Lackó**, Miklós; **Makkai**, László; **Nagy**, Zsuzsa; **Ránki**, György, *Die Geschichte Ungarns*, Budapest: Corvina 1971.

Behschnitt, Wolf-Dietrich, *Nationalismus bei Serben und Kroaten 1830 – 1914. Analyse und Typologie der modernen Ideologie*, München: Oldenbourg 1980.

Beer, Joseph, *Heimatbuch der Stadt Weißkirchen im Banat*, Salzburg: Verein Weißkirchener Ortsgemeinschaft 1980.

Bérenger, Jean, *Die Geschichte des Habsburgerreiches 1273 – 1918*, Köln; Weimar; Wien: Böhlau 1995.

Bernath, Mathias, „Die Errichtung der Siebenbürgischen Militärgrenze und die Wiener Rumänenpolitik in der frühjosephinischen Zeit“; in: *Südost-Forschungen*, Jg. 19, 1960, S. 164 – 192.

Bešlin, Branko, *Evropski uticaji na srpski liberalizam u XIX veku*, Novi Sad; Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića 2005.

Bešlin, Branko, „The baroque Form of ‚sweet orthodoxy‘. The Church and the transformation of serbian society after the Great Migration of 1690“; in: Bendel, Rainer; Spannenberger, Norbert [Hg.], *Kirchen als Integrationsfaktor für die Migranten im Südosten der Habsburgermonarchie im 18. Jahrhundert*, Berlin: LIT Verlag 2010, S. 65 – 78.

Binder, Paul, „Lista localităților din Banat de la sfârșitul secolului al XVII-lea“; in: *Studii de istorie a Banatului*, Jg. 2, 1970, S. 61 – 68.

Bocșan, Nicolae, „Națiune și confesiune în Transilvania: cazul mitropoliei române“; in: Bocșan, Nicolae; Lumperdean, Ioan; Pop, Ioan-Aurel, *Etnie și confesiune în Transilvania: Secolele XIII – XIX*, Oradea: Fundația „Cele Trei Crișuri” 1994, S. 97 – 188.

Bocșan, Nicolae, „Contribuția Bănățenilor la restaurarea mitropoliei române“; in: *Banatica*, Jg. 21, 2011, S. 249 – 264.

Bocșan, Nicolae, „The Hierarchical Separation between the Romanian and the Serbian Orthodox Churches 1864 – 1871“; in: Crăciun, Maria, *Church and Society in Central and Eastern Europe*, Cluj-Napoca: European Studies Foundation Publishing House 1998, S. 207 – 218.

Bonda, Ioana Mihaela, *Mitropilia Română Unită în timpul păstoririi lui Alexandru Șterca-Șuluțiu (1853 – 1867)*, Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană 2008.

Božić, Ivan; **Ćirković**, Sima; **Ekmečić**, Milorad; **Dedijer**, Vladimir, *Istoriја Jugoslavije*, Beograd: Prosveta 1973.

Böhm, Leonhard, *Geschichte des Temeser Banats. Erster Theil*, Leipzig: Verlag von Otto Wigand 1861.

Böhm, Leonhard, *Geschichte des Temeser Banats. Zweiter Theil*, Leipzig: Verlag von Otto Wigand 1861.

Brătescu, Constantin, *Biserica strămoșească din Banatul de sud și contribuția sa la făurirea României Mari (1867 – 1919)*, Caransebeș: Dalami 2007.

Brunner, Otto, „Der österreichisch-ungarische Ausgleich von 1867“; in: Mayer, Theodor, *Der österreichisch-ungarische Ausgleich von 1867. Seine Grundlagen und Auswirkungen*, München: Oldenbourg 1968, S. 15 – 24.

Bugarski, Stevan, *Srpsko pravoslavlje u Rumuniji*, Beograd; Novi Sad; Timișoara: Prometej 1995.

Cherescu, Pavel, „Mitropolitul Andrei Șaguna – ctitor al reînviatelor Mitropolii a Ardealului”; in: DERS. [Hg.], *Mitropolitul Andrei Șaguna (1808 – 1873). Personalitate marcantă a vieții bisericești, culturale și politice a românilor din Transilvania. La împlinirea a 200 de ani de la nașterea sa*, Oradea: Editura Universității din Oradea 2008, S. 76 – 93.

Cionchin, Ionel; **Păiușan**, Radu [Hg.], *O istorie a românilor din Nord-Estul Serbiei. Ediție revăzută și adăugită*, Timișoara: Eurostampa 2005.

Cvetković-Sander, Ksenija, *Sprachpolitik und nationale Identität im sozialistischen Jugoslawien (1945 – 1991). Serbokroatisch, Albanisch, Makedonisch und Slowenisch*, Wiesbaden: Harrassowitz 2011.

Czoernig, Karl Freiherr von, *Ethnographie der oesterreichischen Monarchie*, Bde. 1-3, Wien: Kaiserlich-koenigliche Hof- und Staatsdruckerei 1857.

Diedrich, Hans-Christian [Hg.], *Das Glaubensleben der Ostkirche. Eine Einführung in Geschichte, Gottesdienst und Frömmigkeit der orthodoxen Kirche*, Leipzig: Koehler & Amelang 1988.

Dolga, Aurora, „Aspecte din organizarea militară a regimentelor grănicerești din Banat”; in: Studii de istorie a Banatului, Jg. 5, 1977, S. 44 – 49.

Dolga, Aurora, „Aspecte privind organizarea socială a regimentelor grănicerești din Banat”; in: Studii de istorie a Banatului, Jg. 5, 1977, S. 49 – 55.

Dragomir, Silviu, *Fragmente din Cronica Sârbească a lui George Brancovici*, București: Cartea Românească 1924.

Đorđević, Nikola, *Die Selbständigkeit der serbischen Kirche. Inaugural-Dissertation der Hohen Katholisch-theologischen Fakultät in Bern zur Erlangung der Doktorwürde*, Sremski Karlovci: Serbische Klosterdruckerei 1922.

Erdeljanović, Jovan, *Srbi u Banatu. Naselja i stanovništvo. Drugo izdanje, redigovao i uredio: Gaćeša, Nikola*, Novi Sad: Matica Srpska 1992.

Evans, Robert J., „Religion und Nation in Ungarn 1790 – 1849”; in: Lengyel, Zsolt [Hg.]; Wien, Ulrich A. [Hg.], *Siebenbürgen in der Habsburgermonarchie. Vom Leopoldinum bis zum Ausgleich*, Köln; Weimar; Wien: Böhlau 1999.

Felezeu, Călin, „Autonomia Românilor din Banat în epoca dominației otomane 1552 – 1718”; in: *Actele Simpoziului „Banatul iugoslav. Trecut istoric și cultural”*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva 1997, S. 89 – 99.

Feneșan, Costin, „Streiflichter zur Geschichte der Banater Ober- und Dorfknezen von 1716 bis zur Mitte des 18. Jahrhunderts”; in: Benea, Doina [Hg.], *Das Banat im 18. Jahrhundert*, Timișoara: Tipografia Universității de Vest Timișoara 1996, S. 5 – 31.

Fischer-Galați, Stephen; **Giurescu**, Dinu C., *Romania. A historic perspective*, New York: Columbia University Press 1998.

Flora, Radu [Hg.], *Contribuții la istoria culturală a românilor din Voivodina. V. Documente. Materiale de arhivă (și inscripții) culese de Comisia de documente a S. L. R. (1972 – 1976)*, Zrenjanin: Societatea de limba română din P. S. A. Voivodina 1979.

Gavrilović, Nikola, „Jurisdikcija karlovačke mitropolije nad pravoslavnim Rumunima u Banatu, Krišani i Erdelju“; in: *Temišvarski Zbornik*, Jg. 1, 1994, S. 63 – 79.

Gavrilović, Slavko, *Iz istorije Srba u Hrvatskoj, Slavoniji i Ugarskoj (XV – XIX vek)*, Beograd: Filip Višnjić 1993.

Gavrilović, Slavko; **Petrović**, Nikola, *Temišvarski sabor 1790*, Novi Sad; Sremski Karlovci: Institut za izučavanje istorije Vojvodine, Istorijski Arhiv PK SK Vojvodine 1972.

Gavrilović, Vladan, *Temišvarski sabor i ilirska dvorska kancelarija (1790 – 1792)*, Novi Sad: Platoneum 2005.

Goellner, Carl, *Die Siebenbürgische Militärgrenze. Ein Beitrag zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 1762 – 1851*, München: Oldenbourg 1974.

Gräf, Rudolf; **Scharr**, Kurt, *Rumänien. Geschichte und Geographie*, Köln; Weimar; Wien: Böhlau 2008.

Grbić, Manojlo, *Karlovačko vladičanstvo. Prilog k istoriji Srpske pravoslavne crkve. Prva knjiga*, Karlovac: Štamparija Karla Hauptfelda 1891.

Griselini, Francesco, *Versuch einer politischen und natuerlichen Geschichte des temeswarer Banats in Briefen an Standespersonen und Gelehrte. Erster Theil*, Wien: im Verlage bey Johann Paul Krauss 1780.

Groza, Liviu, *Biserica strămoșească în Banatul grăniceresc*, Lugoj: Nagard 2005.

Grulich, Rudolf, „Kirchliche Relikte der Militärgrenze“; in: Ernst, Gerhard [Hg.], *Die österreichische Militärgrenze. Geschichte und Auswirkungen*, Regensburg: Lassleben 1982, S. 31 – 39.

Gyémánt, Ladislau, „Lupta pentru instituirea episcopilor români în cadrul Diecezei Ortodoxe din Transilvania în prima jumătate a secolului al XIX-lea“; in: Bocșan, Nicolae; Leb, Ioan-Vasile; Păcurariu, Mircea [u.a.], *In Memoriam. Mitropolitul Andrei Șaguna 1873 – 2003*, Cluj-Napoca 2003, S. 325 – 334.

Hanga, Vladimir, „The Legal Arguments of the Romanian Claims in the Supplex Libellus Valachorum“; in: *Southeastern Europe – L’Europe du Sud-Est*, Jg. 3, 1976, Heft 2, S. 145 – 152.

Haselsteiner, Horst, *Die Serben und der Ausgleich. Zur politischen und staatsrechtlichen Stellung der Serben Südungarns in den Jahren 1860 – 1867*, Graz; Köln; Wien: Böhlau 1976.

Havadi-Nagy, Kinga Xénia, *Die Slawonische und Banater Militärgrenze. Kriegserfahrungen und räumliche Mobilität*, Cluj-Napoca: Academia Română, Centrul de studii Transilvane 2010.

Hietzinger, Carl Bernhard Edlen von, *Statistik der Militärgrenze des österreichischen Kaiserthums. Erster Theil*, Wien: Verlag Carl Gerold 1817.

Hitchins, Keith, *Die Idee der Nation bei den Rumänen in Transsilvanien*, Bukarest: Editura științifică și enciclopedică 1989.

Hitchins, Keith, „Die Rumänen“; in: Urbanitsch, Peter [Hg.]; Wandruszka, Adam [Hg.], *Die Habsburgermonarchie 1848 – 1918. Band III. Die Völker des Reiches*, Wien: Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften 1980, S. 585 – 625, hier S. 590.

Hitchins, Keith, *Ortodoxie și naționalitate. Andrei Șaguna și Românii din Transilvania 1846 – 1873*, București: Univers Enciclopedic 1995.

Hitchins, Keith, *Românii. 1774 – 1866*, București: Humanitas 1996.

Hopf, Claudia, *Sprachnationalismus in Serbien und Griechenland. Theoretische Grundlagen sowie ein Vergleich von Vuk Stefanović Karadžić und Adamantios Korais*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag 1997.

Horel, Catherine, *Soldaten zwischen den Fronten. Die Auflösung der Militärgrenze und die Entwicklung der königlich-ungarischen Landwehr (Honvéd) in Kroatien-Slawonien 1868 – 1914*, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 2009.

http://www.dvhh.org/banat_villages/index.htm; aufgerufen am 14.03.2013 um 14:25 Uhr.

Hudal, Alois, *Die serbisch-orthodoxe Nationalkirche*, Graz; Leipzig: Verlag von Ulr. Mosers Buchhandlung (J. Meyerhoff) 1922.

Ivić, Aleksa, *Istoriija Srba u Vojvodini. Od najstarijih vremena do osnivanja Potisko-pomoriške granice (1703)*, Novi Sad: Matica Srpska 1929.

Jelavich, Barbara, *History of the Balkans. Eighteenth and Nineteenth centuries. Vol. 1*, Cambridge: Cambridge University Press 1994.

Jorga, [Vorname nicht genannt], „Vlaicovetiu, 5/17 ianuaru 1872. Constituirea sinodului parochial“; in: Albina, Jg. 7, Nr. 3 vom 21. Januar 1872, S. 3.

Kann, Robert A., *A History of the Habsburg Empire. 1526 – 1918*, New York: Barnes & Noble 1992.

Kinder, Hermann; Hilgemann, Werner, *DTV-Atlas Weltgeschichte. Band 1. Von den Anfängen bis zur Französischen Revolution*, München: Deutscher Taschenbuch Verlag 2004, S. 234.

Leisching, Peter, „Die Römisch-katholische Kirche in Cisleithanien“; in: Urbanitsch, Peter; Wandruszka, Adam [Hg.], *Die Habsburgermonarchie 1848 – 1918. Band IV. Die Konfessionen*, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 1995, S. 1 – 241.

Lotz, Friedrich, „Die frühtheresianische Kolonisation des Banats“; in: Mayer, Thomas [Hg.], *Gedenkschrift für Harold Steinacker (1875 – 1965)*, München: Oldenbourg 1966, S. 146 – 181.

Lupaș, Ioan, *Viața și faptele lui Andrei Șaguna Mitropolitul Ardealului*, București: Institutul de Arte Grafice C. Sfetea 1913.

Lupulović, Vasa, *Mănăstirile sârbești din Banat. 1865 – 1918*, Timișoara: Mirton 2006.

Lupulović, Vasa; Krstić, Borislav Đ., *Sokolovac. Monografija*, Timișoara: Savez Srba u Rumuniji 1999.

Lupulović, Vasa, „Un curriculum vitae al patriarhului Iosif Raiacic“; in: Banatica, Jg. 21, 2011, S. 231 – 247.

Lupulović, Vasa, *Viața bisericească a sârbilor din Banat între anii 1865 – 1918*, Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană 2009.

Maluckov, Mirjana, *Rumuni u Banatu. Etnološka monografija*, Novi Sad: Budućnost 1985.

Măran, Mircea, *Contribuții istorice bănățene*, Novi Sad: Departamentul pentru învățământ al Consiliului Național al Minorității Române din Serbia și Muntenegru 2005.

Măran, Mircea, *Românii din Voivodina*, Zrenjanin: Institutul de Cultură al Românilor din Voivodina 2009.

Medaković, Dejan, „Der Große Serbenzug 1690 auf österreichisches Gebiet im kulturhistorischen Rückblick“; in: *Österreichische Osthefte*, Jg. 32, Heft 3, 1990, S. 396 – 404.

Mic, Lucian, *Mărturisire și devenire în Episcopia Caransebeșului*, Caransebeș: Editura Episcopiei Caransebeșului; Timișoara: Mirton 2010.

Milin, Miodrag, *Interferențe culturale între poporul român și popoarele din spațiul Iugoslav între secolele XVII-lea și începutul secolului al XX-lea. Perspectivă politică-culturală în secolul al XIX-lea*, Cluj-Napoca: Erschienen im Eigenverlag 1988.

Milin, Miodrag, „Relații româno-sârbe în lupta antidualistă”; in: *Studii de istorie a Banatului*, Jg. 11, 1985, S. 65 – 83.

Milin, Miodrag, *Vekovima zajedno*, Timișoara: Demokratski savez Srba i Karaševaka u Rumuniji 1995.

Milleker, Felix, *Die Besiedelung der Banater Militärgrenze*, Vršac: Verlag der Artistischen Anstalt J.G. Kirchners Witwe in Vrsac 1926.

Milleker, Felix, *Istorija banatskih naselja I. Alibunar, Gudirica, Jasenovo, Kusić*, Vršac: Gradski Muzej 2004.

Muntean, Vasile V., *Contribuții la istoria Banatului*, Timișoara: Editura Mitropoliei Banatului 1990.

Nedelcea Cotescu, Diana, *Biserica Românească din Serbia*, Craiova: Fundația Scrisul Românesc 2006.

Negrescu, Marlen, „Quellenberichte über die Annexion des Banats durch die ungarische Krone”; in: Benea, Doina [Hg.], *Banatul în secolul XVIII. Lucrările Simpozionul [sic] Internațional organizat la Timișoara aprilie [sic] 1994*, Timișoara: Universitatea de Vest Timișoara, Facultatea de Litere, Filosofie și Istorie 1994, S. 103 – 109.

Onasch, Konrad, *Einführung in die Konfessionskunde der Ostkirchen*, Berlin: Walter de Gruyter & Co. 1962.

o. V., *Invoiéla. In privinti 'a comuneloru amestecate romane si serbesci din diecezele de mai nainte al Aradului, Versietuluisi Timisórei*, Pest: Bartalits Imre kiadása 1871.

Paget, John, *Hungary and Transylvania. With remarks on their condition, social, political, and economical, Vol. II*, London: John Murray 1839.

Păcurariu, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, București: Editura Academiei Române 2005.

Păcurariu, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române. Compediu. Ediția a II-a, revăzută și întregită*, Sibiu: Andreiana 2007.

Păcurariu, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române. Vol. 3. Secolele XIX și XX*, București: Editura Institutului biblic și de misiune al Bisericii Ortodoxe Române 1994.

Păiușan, Radu; **Sav**, Corneliu, „Lupta antiotomană în Banat și Mihai Viteazul“; in: Studii de istorie a Banatului, Jg. 9, 1983, S. 29 – 42.

Pârvu, Ion, *Biserică și societate în Episcopia Caransebeșului în perioada păstoririi episcopului Nicolae Popea (1889 – 1908)*, Timișoara: Eurostampa 2009.

Petković, Sreten, *Zidno slikarstvo na području Pečke Patrijaršije 1557 – 1614*, Novi Sad: Matica Srpska, Odeljenje za likovne umetnosti 1965.

Petrović, Dušan N., *Patrijarh karlovački German Anđelić (1822/1882 – 1888) i njegovo doba*, Sremski Karlovci: Srpska pravoslavna bogoslovija Svetog Arsenija I Sremca 2008.

Popović, Dušan, *Srbi u Vojvodini. Knjiga prva. Od najstarijih vremena do Karlovačkog mira 1699*, Novi Sad: Matica Srpska 1957.

Popović, Dušan, *Srbi u Vojvodini. Knjiga druga. Od karlovačkog mira 1699 do Temišvarskog sabora 1790*, Novi Sad: Matica Srpska 1959.

Popović, Dušan, *Srbi u Vojvodini. Knjiga treća. Od Temišvarskog sabora 1790 do Blagoveštenskog sabora 1861*, Novi Sad: Matica Srpska 1990.

Popović, Đoka, *Istorija grada Bele Crkve. Na osnovu verodostojnih podataka*, Bela Crkva: Štamparija Stojaković 1928.

Prodan, David, *Supplex Libellus Valachorum. Aus der Geschichte der rumänischen Nationsbildung 1700 – 1848*, Bukarest: Kriterion 1981.

Radosav, Doru, *Cultură și umanism în Banat. Secolul XVII*, Timișoara: Editura de Vest 2003.

Rumpler, Helmut; **Wolfram**, Herwig [Hg.], *Österreichische Geschichte 1804 – 1914. Eine Chance für Mitteleuropa. Bürgerliche Emanzipation und Staatsverfall in der Habsburgermonarchie*, Wien: Ueberreuter 2005.

Savković, Jovan, „Borba Srba Vojvodana za svoju teritorijalnu i političku samostalnost“; in: Zbornik Matice Srpske. Serija društvenih nauka, Jg. 3, 1952, S. 21 – 51.

Sășăujan, Mihai, *Biserica Ortodoxă din Imperiul Austriac (1740 – 1761). Documente*, Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană 2003.

Schneider, Johann, *Der Hermannstädter Metropolit Andrei von Șaguna. Reform und Erneuerung der orthodoxen Kirche in Siebenbürgen und Ungarn nach 1848*, Köln; Weimar; Wien: Böhlau 2005.

Schulz, Hans-Joachim; **Wiertz**, Paul, „II. Die Orthodoxe Kirche. A. Aufbau, Recht und Verfassung der orthodoxen Kirchen“; in: Nyssen, Wilhelm [Hg.]; Schulz, Hans-Joachim [Hg.]; Wiertz, Paul [Hg.], *Handbuch der Ostkirchenkunde. Band I*, Düsseldorf: Patmos 1984, S. 10 – 29.

Schwicker, Johann Heinrich, *Politische Geschichte der Serben in Ungarn*, Budapest: Ludwig Aigner 1880.

Slijepčević, Đoko, *Istorija srpske pravoslavne crkve. I. knjiga: Od pokrštanja Srba do kraja XVIII veka*, Düsseldorf: Štamparija Srpske pravoslavne eparhije za Zapadnu Evropu 1978.

Slijepčević, Đoko, *Istorija srpske pravoslavne crkve. II. knjiga: Od početka XIX veka do kraja Drugog svetskog rata*, München: ISKRA 1966.

Stepanov, Ljubomir, *Iz povesti Kefelja*, Timișoara: Demokratski savez Srba i Karaševaka u Rumuniji 1994.

Stepanov, Ljubomir, *Srbi u Knezu*, Timișoara: Savez Srba u Rumuniji 2001.

Stepanov, Ljubomir, *Statistički podaci o Srbima u Rumuniji*, Timișoara: Savez Srba u Rumuniji 2005.

Suciu, Ioan Dumitru, *Revoluția de la 1848 – 1849 în Banat*, București: Editura Academiei Republicii Socialiste România 1968.

Sundhausen, Holm, *Geschichte Serbiens. 19. – 21. Jahrhundert*, Köln; Weimar; Wien: Böhlau 2007.

Șaguna, Andrei, *Adaos la promemoria despre dreptul istoric al autonomiei bisericești-naționale a românilor de relegea răsăriteană*, Sibiu: Tipografia lui Georgie de Clozius 1850.

Tomić, Jovan, *Deset godina iz istorije srpskog naroda pod Turcima (1683 – 1693)*, Beograd: Državna štamparija Kraljevine Srbije 1902.

Trâpcea, Theodor, „Aspecte privind starea economică, socială și politică a Pașalîkului de la Timișoara”; in: Studii de istorie a Banatului, Jg. 4, 1976, S. 3 – 23.

Tričković, Radmila, „Mitropolit Longin Branković”; in: Istorijski časopis, Jg. 34, 1987, S. 139 – 166.

Turczynski, Emanuel, *Konfession und Nation. Zur Frühgeschichte der serbischen und rumänischen Nationsbildung*, Düsseldorf: Schwann 1976.

Turczynski, Emanuel, „Orthodoxe und Unierte“; in: Urbanitsch, Peter [Hg.]; Wandruszka, Adam [Hg.], *Die Habsburgermonarchie 1848 – 1918. Band IV. Die Konfessionen*, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 1995, S. 399 – 478.

Turczynski, Emanuel, *Von der Aufklärung zum Frühliberalismus. Politische Trägergruppen und deren Forderungskatalog in Rumänien*, München: Oldenbourg 1985.

Țeicu, Dumitru, *Die ekklesiastische Geographie des mittelalterlichen Banats*, Bukarest: Editura Academiei Române 2007.

Țintă, Aurel, „Situația Banatului la cucerirea lui de către Habsburgi”; in: Studii de istorie a Banatului, Jg. 1, 1969, S. 83 – 114.

Vesa, Pavel, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706 – 1918)*, Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană 2006.

Vesa, Pavel, „Câteva considerații privind începuturile episcopiei Aradului”; in: Petrov, Tamara, *Biserică și societate în Banat*, Timișoara: Arhiepiscopia Timișoarei 2005, S. 100 – 115.

Veselinović, Rajko L., „Knezovski ili banatski dukati u XVII veku”; in: Istorijski Glasnik, Jg. 1, 1974, S. 7 – 42.

Veselinović, Rajko L., „Razvitak i unutrašnji život srpskih esnafa u Vojvodini”; in: Zbornik za društvene nauke, Nr. 11, 1955, S. 22 – 38.

Vicovan, Ion, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Iași: Trinitas 2002.

Vocelka, Karl, *Österreichische Geschichte. Band 9. Glanz und Untergang der höfischen Welt. Repräsentation, Reform und Reaktion im Habsburgischen Vielvölkerstaat*, Wien: Ueberreuter 2001.

Völkl, Ekkehard, „Militärgrenze und ‚Statuta Valachorum’”; in: Ernst, Gerhard [Hg.], *Die österreichische Militärgrenze. Geschichte und Auswirkungen*, Regensburg: Lassleben 1982, S. 9 – 24.

Vuletić, Dušan, *Vojna granica. Kroz stare planove i grafičke prikaze*, Sremska Mitrovica: Zavod za zaštitu spomenika kulture 1996.

Weifert, Ladislaus M., „Beiträge zur Mercyschen Besiedelung des Banates”; in: Mayer, Thomas [Hg.], *Gedenkschrift für Harold Steinacker (1875 – 1965)*, München: Oldenbourg 1966, S. 133 – 145.

Winter, Eduard, *Revolution, Neoabsolutismus und Liberalismus in der Donaumonarchie*, Wien: Europa-Verlag 1969.

Zöllner, Erich, *Geschichte Österreichs. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*, München: Oldenbourg; Wien: Verlag für Geschichte und Politik 1990.

Publicații (articole) fără autor menționat din revista „Albina”, (1866 – 1876), în ordine cronologică

„Unu martiru romanu in comunele cu Serbi”, in: Albina, Jg. 1, Nr. 1 vom **8. April 1866**, S. 4.

„Evenimentu besericescu d’in Banatu. Monostoru 16 aprile v.”, in: Albina, Jg. 1, Nr. 11 vom **9. Mai 1866**, S. 2.

„Fenlacu 2 maiu v. (Decursulu incuisitiunei miste.)”, in: Albina, Jg. 1, Nr. 16 vom **25. Mai 1866**, S. 2.

„San Nicolau-Mare, la Santiene, 1866”, in: Albina, Jg. 1, Nr. 37 vom **15. Juli 1866**, S. 2.

„Chinesu, (langa Temisiór’a) in nov. v. 1867”, in: Albina, Jg. 2, Nr. 133 vom **11. Dezember 1867**, S. 2f.

„Din dieces’a Versietiuului”, in: Albina, Jg. 3, Nr. 34 vom **5. April 1868**, S. 3.

„Suferintiele romanilor din comunele miste“, in: Albina, Jg. 4, Nr. 102 vom **5. Dezember 1869**, S. 4.

„Pesta, 13/25 ciresieriu 1870“, in: Albina, Jg. 5, Nr. 49 vom **26. Juni 1870**, S. 1.

„Biserica-alba, 27 maiu v. (Santirea petrii fundamentale a bisericii romane ; sperantie bune.)“, in: Albina, Jg. 6, Nr. 48 vom **18. Juni 1871**, S. 3.

„Reportulu Referintelui Delegatiunei romane catra ambele sínóde eparchiali din Aradu si Caransebesiu in căușele de impacatiune cu Ierarchi'a serbésca“, in: Albina, Jg. 6, Nr. 64 vom **20. August 1871**, S. 1f.

„Din comunele romane si serbesci“, in: Albina, Jg. 7, Nr. 11 vom **18. Februar 1872**, S. 2.

„Marcovetiu, in 22 fauru fauru [sic] 1872. (Uneltiri ierarhice serbesci)“, in: Albina, Jg. 7, Nr. 19 vom **14. März 1872**, S. 3.

„Caransebesiu, in maiu 1872. (Pertratări din partea comisiunilor delegatiunali in comunele miste Jamulu-micu, Butinu si Margita-mare)“, in: Albina, Jg. 7, Nr. 42 vom **6. Juni 1872**, S. 2.

„Temisioara, in 9/21 octomvre 1872“, in: Albina, Jg. 7, Nr. 81 vom **24. Oktober 1872**, S. 3.

„Nadlacu, 24 opt. (Impacatiunea romanilor cu serbii din comun'a mestecata Cianadulu-magiaru, in caus'a despartirei ierarhice.)“, in: Albina, Jg. 7, Nr. 85 vom **10. November 1872**.

„Tornea (cottulu Cianadu), 1. dec. 1872. Impacatiunea de despartire ierarhica succesa intre romanii si serbii din comun'a mestecata Tornea“, in: Albina, Jg. 7, Nr. 92 vom **5. Dezember 1872**, S. 3.

„Aradu, 15/27 martiu 1873. Incercarea de impacatiune amica in caus'a de despartire ierarhica, in comunele mestecate Marcovetiu si Jabuca, cu succesu; ér in comun'a Margita-mare, fora de succesu“, in: Albina, Jg. 8, Nr. 22 vom **3. April 1873**, S. 4.

„Despartirea ierarhica-bisericésca“, in: Albina, Jg. 8, Nr. 65 vom **7. September 1873**, S. 2-3.

„Telegramu. Sibiiu, in 9 sept. n. 3 óre d. m.“, in: Albina, Jg. 8, Nr. 66, vom **11. September 1873**, S. 1.

„L. Versietiu, 10 noembre 1873“, in: Albina, Jg. 8, Nr. 86 vom **20. November 1873**, Nr. 86, S. 3.

„Estrasu din protocolulu Delegatiunei congresuale serbesci, anume despre siedinti'a tienuta la Carlovetiu, in 8/20 aprile a. c., cu privire la cestiunea de despartire ierarhica a credintiosiloru din comunele mestecate, d'a data cu aretarearesolutioniloru luate in acéstasi [sic] materia din partea Delegatiunei romane.“, in: Albina, Jg. 9, Nr. 44 vom **21. Juni 1874**, S. 2-3.

„Estrasu din protocolulu Delegatiunei congresuale serbesci, anume despre siedinti'a tienuta la Carlovetiu, in 8/20 aprile a. c., cu privire la cestiunea de despartire ierarhica a credintiosiloru din comunele mestecate, d'o data cu aretarea resolutiuniloru luate in acéstasi materia din partea Delegatiunei romane. Urmare si finea.“, in: Albina, Jg. 9, Nr. 45 vom **25. Juni 1874**, S. 3-4.

„Budapesta, in 6/18 iuliu 1873 [sic]“, in: Albina, Jg. 9, Nr. 52 vom **19. Juli 1874**, S. 1.

„Budapesta, in 31 iuliu n. 1874”, in: Albina, Jg. 9, Nr. 56, vom **2. August 1874**, S. 1.

„Aparatiuni si splicatiuni, la instalatiunea patriarhului serbescu”, in: Albina, Jg. 9, Nr. 62 vom **23. August 1874**, S. 1.

„Fenlacu, L. Temisiora, marti. 1876 [sic]”, in: Albina, Jg. 11, Nr. 55 vom **25. Juni 1876**, S. 4.

Surse nepublicate – documente din arhive

Ordinea cronologică a documentelor folosite este realizată după modelul următor: numele abreviat al arhivului, anul (în acest caz identic cu fonduri), numărul complet al documentului respectiv, descrierea scurtă a conținutului în limba germană, data. Dacă într-un document este menționată data atât în stilul vechi cât și în cel nou, ordinea de mai jos menționează numai data după stilul nou. Dacă într-un document este menționată numai data în stilul vechi, aceasta este menționată cu nota „(stil vechi)”.

Punerea în ordine cronologică a documentelor se face nu prin numărul fondului sau al anului, ci numai după dată vizibilă în documentul respectiv, aplicând numai stilul nou chiar dacă nu este menționat. Dacă scrisoarea respectivă este menționată numai o dată după stilul vechi, aceasta este păstrată și în ordinea de mai jos, iar documentul este pus în ordinea cronologică adevărată cu nota adițională „(stil vechi)”.

În cazul în care nu este menționată nicio dată concretă, documentul este pus în ordine după context sau conținut. Dacă acest lucru nu este posibil, ordinea de mai jos îl menționează la sfârșitul anului în cauză.

Proveniența documentelor, puse în ordine după arhive:

Arhiva Protopopiatului româno-ortodox a Panciovei (în catalogul de mai jos: ARoPP), fonduri păstrate în parohia româno-ortodoxă a localității Banatsko Novo Selo (Serbia).

ARoPP, Jahrgang 1865, Dok. 225 ex 1865, Anweisungen Bischof Popasus an den Protopopen des Protopopats Pantschowa, Simeon Dimitrievici, die gemischte Gemeinde in Neudorf entsprechend den in Karlowitz getroffenen Vereinbarungen bis zu ihrer Separation in der serbischen Hierarchie zu belassen, **vom 3. Oktober 1865** (alter Stil).

ARoPP, Jahrgang 1865, Dok. Nr. 100, Rundschreiben Dimitrievicis an die Priester des Protopopats Pantschowa, in welchem er die weitere rumänische kirchlich-nationale Positionierung gegenüber der serbischen Hierarchie zum Hauptziel erklärt, **vom 31. Dezember 1865** (alter Stil).

ARoPP, Jahrgang 1869, Dok. 331/869, Schreiben Bischof Popasus an die Geistlichkeit sämtlicher Protopiate der Karansebescher Diözese mit der Aufforderung, sich an einer Kollekte für den Kirchenneubau in Weißkirchen zu beteiligen, **vom 10. April 1869** (alter Stil).

ARoPP, Jahrgang 1872, Dok. *ad 481 bis.*, Mahnung Popovicis an Dimitrievici, die Beiträge der Gemeinden seines Protopopiats für den Erwerb der Karansebescher Bischofsresidenz fristgerecht bereitzustellen, **vom 30. August 1872** (alter Stil).

ARoPP, Jahrgang 1872, Dok. *Nr. Ad Nr. 765 B-1872*, Anweisungen Popovicis an Dimitrievici zur Neuorganisation der rumänischen Kirchengemeinden in Neudorf, Alibunar und Dolowa, **vom 6. Oktober 1872** (alter Stil).

ARoPP, Jahrgang 1872, Dok. *903 bis.*, Mitteilung Popovicis an Dimitrievici, das „Hohe ungarisch-königliche Kultusministerium“ habe die Kirchentrennungen in Neudorf, Alibunar, Dolowa und Mramorak (*serb.*: Mramorak; *rum.*: Mramorac) anerkannt, **vom 23. November 1872** (alter Stil).

ARoPP, Jahrgang 1872, Dok. [*Nummer teilweise unlesbar*] 872, Bestätigungsschreiben Popasus an Dimitrievici über die erfolgte Separation der rumänisch-serbischen Parochie in Neudorf, **vom 30. November 1872** (alter Stil).

Arhiva Protopopiatului româno-ortodox a Vârșetului (în catalogul de mai jos: ARoPV), Vršac (Serbia).

ARoPV, Jahrgang 1865, Dok. *114 ex 1865*, Schilderungen Bischof Popasus an Protopop Tincu Velia zur administrativen Umsetzung des Übertritts rumänischer Gemeinden in das Karansebescher Bistum, **vom 25. September 1865**.

ARoPV, Jahrgang 1865, Dok. *211 ex 865*, Aufforderung Bischof Popasus an den Werschetzer Protopopen Tincu Velia, den Zustand aller Kirchengebäude in den rumänischen Kirchengemeinden seines Protopopiats, die Anzahl der rumänischen Priester und deren Arbeitsmoral sowie die Anzahl der Gläubigen zu erfassen, **vom 23. September 1865** (alter Stil).

ARoPV, Jahrgang 1865, Dok. *211/865*, Schreiben Popasus an den Klerus des rumänisch-orthodoxen Protopopiats Werschetz zur Bestätigung der ethnonationalen Separation des Werschetzer Protopopiats, **vom 23. September 1865** (alter Stil).

ARoPV, Jahrgang 1865, Dok. *236/865*, schriftliche Anweisungen Popasus an Tincu Velia zur Einleitung der Trennung von ethnisch heterogenen Gemeinden auf dem Gebiet des Werschetzer Protopopiats, **vom 5. Oktober 1865** (alter Stil).

ARoPV, Jahrgang 1865, Dok. *11. 865*, von sämtlichen Priestern des Protopopiats gegengezeichnetes Rundschreiben Tincu Velias bezüglich der bevorstehenden formellen Amtseinführung Popasus, **vom 10. Oktober 1865** (alter Stil).

ARoPV, Jahrgang 1870 [sic], Dok. *4 ex. 868*, Bestandsaufnahme von Anzahl und Nationalität der orthodoxen Gläubigen und den Zustand des Kirchengebäudes in Gataja, **vom 31. Dezember 1865** (alter Stil).

ARoPV, Jahrgang 1866 [sic], Dok. *57 – 866*, Bestandsaufnahme von Anzahl und Nationalität der orthodoxen Gläubigen sowie über Alter und Zustand der Kirche in Grebenatz, **vom 31. Dezember 1865** (alter Stil).

ARoPV, Jahrgang 1866 [sic], Dok. 34 – 866, Bestandsaufnahme von Anzahl und Nationalität der Orthodoxen in Markowatz und den Zustand ihres Kirchengebäudes, **vom 31. Dezember 1865** (alter Stil).

ARoPV, Jahrgang 1866 [sic], Dok. 59 – 866, Bestandsaufnahme von Anzahl und Nationalität der Orthodoxen in Groß Schemlak und den baulichen Zustand der Kirche, **vom 31. Dezember 1865** (alter Stil).

ARoPV, Jahrgang 1866, Dok. *Nr. 3 ex 866*, Schreiben Popasus an Tincu Velia, in welchem er begründet, weshalb die eigenmächtigen Übernahme des Nachnamens „Neagoe“ durch die Priester Vichentie Popovici und Ioan Popovici aus Klein-Sredischte und Sankt Johann unzulässig sei, **vom 13. Januar 1866** (alter Stil).

ARoPV, Jahrgang 1866, Dok. *149 ex 1866*, Mitteilung Popasus an Tincu Velia über die weitere kanonisch-administrative Zugehörigkeit der Rumänen Butins zum serbischen Protopopiat Werschetz bis zur Entsendung der Trennungskommission, **vom 3. Februar 1866** (alter Stil).

ARoPV, Jahrgang 1866, Dok. *111 – 866*, Bestandsaufnahme von Anzahl und Nationalität der Orthodoxen in Ramna und den baulichen Zustand der Kirche, **vom 12. Februar 1866** (alter Stil).

ARoPV, Jahrgang 1866, Dok. *787/866*, Mitteilung Bischof Popasus an den Werschetzer Protopopen Tincu Velia bezüglich der Besetzung der Trennungskommissionen für die Separation in Butin, Klein-Gaj, Kleinscham, Jubuka und Wlajkowatz, **vom 27. Mai 1866** (alter Stil).

ARoPV, Jahrgang 1867 [sic], Dok. *ohne Signatur*, Bestandsaufnahme über Anzahl und Nationalität der orthodoxen Gläubigen sowie über Alter und Zustand der Kirche in Groß Schemlak, **vom 31. Dezember 1866** (alter Stil).

ARoPV, Jahrgang 1867, Dok. *cons. 565/867*, Mitteilung Popasus an Protopop Popovici, in welcher es dem Klerus seines Protopopiats unter Strafandrohung verboten wird, eigenmächtige Veränderungen am geistlichen Vokabular vorzunehmen und Slawismen durch rumänische Äquivalente zu ersetzen, **vom 22. Mai 1867** (alter Stil).

ARoPV, Jahrgang 1867, Dok. *12/867*, Weiterleitung des bischöflichen Verbots durch Popovici an die Geistlichen der rumänischen Werschetzer Protopopiats, eigenmächtige Modifikationen am geistlichen Wortschatz vorzunehmen, **vom 9. Juni 1867** (alter Stil).

ARoPV, Jahrgang 1867, Dok. *961 ex 867*, Schreiben Bischof Popasus an den Obergespan des Komitats Temes, Ignác Murányi, über die Situation der rumänischen Gemeinde in Mesitsch: Lokalrichter Putnik und die Mönche des benachbarten serbischen Klosters würden einer Eröffnung der rumänischen Kapelle im Wege stehen, **vom 19. September 1867**; aus dem Ungarischen ins Rumänische übersetzte handschriftliche Kopie.

ARoPV, Jahrgang 1867, Dok. *22/9 867 Nr. 91*, Anweisungen Bischof Popasus an Protopop Ioan Popovici über dessen künftige Tätigkeit in der Separationskommission zur Trennung ethnisch gemischter Parochien auf dem Gebiet des rumänischen Werschetzer Protopopiats, **vom 7. September 1867** (alter Stil).

ARoPV, Jahrgang 1867, Dok. *27/9 867, Nr. 97*, bischöfliches Weisungsschreiben an Popovici zu dessen Aktivitäten im Vorfeld der Entsendung der Trennungskommission nach Wlajkowatz und Jubuka, **vom 23. September 1867** (alter Stil).

ARoPV, Jahrgang 1867, Dok. *ohne Signatur*, verbunden mit Nr. cons. 1052/867, Bericht Popovicis an Popasu über die Volkszählungen durch die rumänisch-serbische Trennungskommission in Wlajkowatz und Jubuka im November 1867, **undatiert**.

ARoPV, Jahrgang 1867, Dok. *ohne Signatur*, Bestandsaufnahme über Anzahl und Nationalität der orthodoxen Gläubigen sowie über Alter und Zustand der Kirche in Fizesch, **vom 31. Dezember 1867** (alter Stil).

ARoPV, Jahrgang 1868 [sic], Dok. *ohne Signatur*, Bestandsaufnahme über Anzahl und Nationalität der orthodoxen Gläubigen sowie über Alter und Zustand der Kirche in Gataja, **vom 31. Dezember 1867** (alter Stil).

ARoPV, Jahrgang 1868, Dok. 137 cons. 868, rumänische Übersetzung eines Schreibens Popasus aus dem Ungarischen an den Gespan des Komitats Temes, Ignác Murányi, worin erneut eine serbische Ablehnungshaltung gegenüber der Eröffnung einer rumänischen Kapelle in Mesitsch beklagt und um Sicherheitsbeistand gebeten wird, **vom 11. Februar 1868**.

ARoPV, Jahrgang 1868, Dok. 24/2 868, Nr. 22, Anweisung Bischof Popasus an Protopop Popovici, die Kapelle in Mesitsch baldmöglichst zu öffnen, **vom 8. Februar 1868** (alter Stil).

ARoPV, Jahrgang 1868, Dok. 16/3 868, Nr. 36, eine durch Popovici an die Parochie in Wlajkowatz weiterzuleitende Mitteilung Popasus, dergemäß die Gemeinde bis zu ihrer endgültigen Separation dem serbischen Bistum von Werschetz unterstehen werde, **vom 29. Februar 1868** (alter Stil).

ARoPV, Jahrgang 1868, Dok. 327/868, von Bischof Popasu verfasste Aufforderung durch das Karansebescher Konsistorium an das Strafgericht des Komitats Temes, die Verursacher des Kapelleneinbruchs in Mesitsch zur Verantwortung zu ziehen, **vom 19. März 1868**.

ARoPV, Jahrgang 1868, Dok. 27/2 868, Ad. Nr. 27, Bericht des Werschetzer Protopopen Popovici an Bischof Popasu über die Strafverfolgung der Einbrecher und die Wiedereröffnung der Kapelle in Mesitsch vom März 1868, **undatiert**.

ARoPV, Jahrgang 1868, Dok. 29/5 868, Nr. 70, Bericht des rumänisch-orthodoxen Priesters von Mesitsch, Zaharie Lațcu, an Protopop Popovici über das Amtsverständnis der benachbarten serbischen Mönche, die für die rumänische Gemeinde weiterhin das Pfarramt beanspruchten, **vom 9. Mai 1868** (alter Stil).

ARoPV, Jahrgang 1868, Dok. 812/868, Benachrichtigung Popasus an Popovici über die am 9. September 1868 (alter Stil) in den Gemeinden abzuhaltende Wahl der nichtklerikalen Abgeordneten zur Bestimmung des vom Werschetzer Protopopiat zum Hermannstädter Synod zu entsendenden Kongressdelegierten. Zuvor war am 8. September 1868 (alter Stil) der geistliche Vertreter zu ernennen, der den klerikalen Abgeordneten des Protopopiat mitbestimmen sollte; **vom 29. August 1868** (alter Stil).

ARoPV, Jahrgang 1868, Dok. 826/868, Rundschreiben Bischof Popasus an die Protopopen des Karansebescher Bistums zur Darlegung der Wahlmodalitäten für die Ernennung der klerikalen und nichtklerikalen Abgeordneten der Protopopiate, die zum Hermannstädter Synod entsandt werden sollen, **vom 29. August 1868** (alter Stil).

ARoPV, Jahrgang 1868, Dok. *o. Sig., verb mit 826/868*, Benachrichtigung der rumänisch-orthodoxen Parochie Ramna an Popovici über die Ernennung ihrer Mitglieder Costa Cospenda und Costa Brebanu, die sich im Auftrag ihrer Gemeinde an der Abgeordnetenwahl des Werschetzer Protopopiats beteiligen sollen, **vom 1. September 1868** (alter Stil).

ARoPV, Jahrgang 1868, Dok. *o. Sig., verb. mit 826/868*, Benachrichtigung der rumänisch-orthodoxen Parochie Ferendia an Popovici über die Beauftragung ihrer Mitglieder Meila Cozac und Iova [sic] Cozac, an der Wahl des Werschetzer Protopopiatsdelegierten für den Hermannstädter Kirchensynod teilzunehmen, **vom 7. September 1868** (alter Stil).

ARoPV, Jahrgang 1868, Dok. *ohne Signatur*, Auflistung der durch die Parochien der Werschetzer Protopopiats zu entrichtenden Beiträge an das Bistum Karansebesch, **undatiert**.

ARoPV, Jahrgang 1870, Dok. *ohne Signatur, verbunden mit Nr. cons. 43/870*, Eingangsbestätigung des Auftrages an die Wiener „K.K. Hof-Graveure Franz Janner und Sohn“, in bischöflichem Auftrag neue Kirchensiegel zu fertigen, **vom 18. Januar 1870**; handschriftliche Kopie.

ARoPV, Jahrgang 1870, Dok. Nr. cons. 43/870, Schreiben Popasus an Popovici, worin die Notwendigkeit der Anschaffung neuer Kirchensiegel für die rumänischen Parochien begründet wird, **vom 12. Januar 1870** (alter Stil).

ARoPV, Jahrgang 1870, Dok. *pres. 23/5 870, Nr. 79*, Aufforderung Bischof Popasus an Protopop Popovici, die Urheber einer vermutlich gefälschten Petition in Mesitsch ausfindig zu machen, die eine Reinkorporation der Gemeinde in das serbische Bistum Werschetz gefordert hätten, **vom 10. Mai 1870** (alter Stil).

ARoPV, Jahrgang 1870, Dok. *8/5 870, Nr. 76*, Bericht Popovicis an Popasus über die Tagung der Separationskommission in Wlajkowatz am 27. Mai 1870, **vom 18. Mai 1870** (alter Stil).

ARoPV, Jahrgang 1870, Dok. *8/870, Nr. 158*, Eingangsbestätigung Popasus an Popovici, der zuvor dem Konsistorium in Karansebesch über die unrechtmäßige Bestattung eines Rumänen durch die serbischen Mönche in Mesitsch Bericht erstattete, **vom 28. Oktober 1870** (alter Stil).

ARoPV, Jahrgang 1871, Dok. *pres. 26/9 871, Nr. 95 ad 25*, Schreiben Vincentiu Babeş' und Procopie Ivacicovicis an Ioan Şepteanu, Mitglied der „VI. rumänischen Kommission“, welches ihm die bevorstehenden Separationen erläuterte, **vom 24. September 1871**.

ARoPV, Jahrgang 1871, Dok. *ohne Signatur, verbunden mit 303 pres. Deleg: 46*, Rundschreiben Vincentiu Babeş' an die rumänischen Mitglieder der sechs Trennungskommissionen, welches deren genauen Wirkungsbereich festlegte, **vom 24. September 1871**.

ARoPV, Jahrgang 1871, Dok. *ohne Signatur*, Mitteilung Ion Baicas, rumänisch-orthodoxer Priester in Ritischevo, über den Separationswunsch der benachbarten rumänischen Gemeinde in Wlajkowatz, **vom 20. September 1871** (alter Stil).

ARoPV, Jahrgang 1871, Dok. *Nr. 84 Epitrop. 1871*, Rundschreiben Bischof Popasus an die Protopopen des Bistums über die Einrichtung eines Kirchenfonds der Diözese Karansebesch, **vom 8. November 1871** (alter Stil).

ARoPV, Jahrgang 1871, Dok. *pres. 22/12 871, Nr. 135*, von Popasu verfasste Stellungnahme des Karansebescher Konsistoriums über die erfolgreiche Separation in Wlajkowatz und deren folgende finanzielle und administrative Umsetzung entsprechend den Karlowitzer Beschlüssen, **vom 23. November 1871** (alter Stil).

ARoPV, Jahrgang 1872, Dok. *Nr. 58 bis. 1872*, Antwortschreiben Popasus an Popovici bezüglich der Entschädigungszahlungen für die serbische Parochie in Wlajkowatz; das Bistum habe beim Hermannstädter Kreditinstitut „Albina“ einen Kredit von 2.000 fl. beantragt, **vom 3. Februar 1872** (alter Stil).

ARoPV, Jahrgang 1872, Dok. *Nr. 57 Bis. 1872*, Anweisung Bischof Popasus an Popovici, aufgrund der Zahlungsunfähigkeit des Kreditinstituts „Albina“ für die rumänische Parochie in Wlajkowatz einen Kredit von 2.000 fl. bei einer Wiener Bank zu beantragen, **vom 17. Februar 1872** (alter Stil).

ARoPV, Jahrgang 1872, Dok. *Nr. 192 Bis: 1872*, durch Popovici zu übermittelnde Mahnung Popasus an die rumänischen Priester in Markowatz und Schidovin, dem bischöflichen Konsistorium binnen 15 Tagen die Beschaffungskosten für die neuen Kirchensiegel zu erstatten, **vom 19. Februar 1872** (alter Stil).

ARoPV, Jahrgang 1872, Dok. *ohne Signatur, verbunden mit Nr. 192 Bis: 1872*, Auflistung des Zahlungsstandes aller Gemeinden des Protopopiates zum Erwerb neuer rumänischer Kirchensiegel, **undatiert**.

ARoPV, Jahrgang 1872, Dok. *ad N.ru 934/871*, Mitteilung des Konsistorialsekretärs Ioan Bartolomeu an Bischof Popasu über die Fertigstellung und Auslieferung der Kirchensiegel für die rumänischen Parochien in Ritischevo, Sotschitza, Lagerdorf, Wlajkowatz, Wojwodintz und Markowatz, **vom 17. April 1872** (alter Stil).

ARoPV, Jahrgang 1872, Dok. *481 bis.*, Aufruf Popasus an die ihm unterstehenden Protopopen, aus ihren Kirchendistrikten jeweils eine Rate für den Erwerb der bischöflichen Residenz in Karansebesch beizusteuern, **vom 23. Mai 1872** (alter Stil).

ARoPV, Jahrgang 1872, Dok. *ad 481 bis.*, Auflistung der Beträge, die jede Gemeinde des rumänischen Werschetzer Protopopiat für den Erwerb der bischöflichen Residenz in Karansebesch beizusteuern hatte, **vom 23. Mai 1872** (alter Stil).

ARoPV, Jahrgang 1872, Dok. *470 bis. 872*, Benachrichtigung Bischof Popasus an Protopop Popovici: das bischöfliche Konsistorium habe die erfolgreiche Trennung der gemischten Gemeinde in Kleinscham zur Kenntnis genommen, und die finanziell-administrative Separation werde entsprechend der Karlowitzer Vereinbarung umgesetzt, **vom 23. Mai 1872** (alter Stil).

ARoPV, Jahrgang 1872, Dok. *pres. 19/11 872, Nr. 121*, Mitteilung Bischof Ivacicovicis an Popovici über bevorstehende Separationsverhandlungen in Jubuka, Markowatz, Groß Margit (*serb.: Margita; rum. veraltet: Mărghita Mare; heute: Mărghita*), Denta (*rum.: Denta; serb.: Denta*) und Klein-Gaj, **vom 6. November 1872** (alter Stil).

ARoPV, Jahrgang 1872, Dok. *ohne Signatur*, Schreiben der rumänischen Gemeinschaft aus Poscheschena an Popovici mit der Bitte um schnellstmögliche Entsendung der Separationskommission, **vom 21. November 1872** (alter Stil).

13.4 Weiterführende Literatur

Albert, Carmen [Hg.], *Banatul – trecut istoric și cultural. Actele simpozionului: Reșița 2001, Novi Sad 2002, Reșița 2003; Banat – istorijska i kulturna prošlost: radovi simpozijuma: Reșița 2001, Novi Sad 2002, Reșița 2003*, Timișoara: Marineasa 2005.

Alzati, Cesare, „În Blaj la mitropolie: continuitatea istorică și conștiința instituțională în Biserica Română din Transilvania“; in: DERS. [Hg.], *Biserica Română Unită cu Roma Greco-Catolică: istorie și spiritualitate*, Blaj: Buna Vestire 2003, S. 221 – 230.

Anderson, Benedict R. , *Die Erfindung der Nation. Zur Karriere eines folgenreichen Konzeptes*, Frankfurt am Main; New York: Campus-Verlag 2005.

Apati, Cristian, „Națiunea confesională ca etapă spre națiunea modernă. Raportul protopopului de Oradea despre Congresul Bisericesc de la Carloviț din anul 1837“; in: *Cele Trei Crișuri*, Jg. 16, Heft 1-3, S. 1-12.

Ardelean, Gheorghe, *Relația Bisericilor Românești cu statul în Transilvania și Banat între anii 1848 – 1918*, Cluj-Napoca: Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde, veröffentlicht 2010.

Beju, Ioan [Hg.]; **Hitchins**, Keith, *Biserica Ortodoxă Română în secolul al XVIII-lea. Conscripții, statistici, urbarii*, Sibiu: Eigenverlag 1991.

Bizerea, Petru, *Românii din Banatul Jugoslav [sic]*, București: Cartea Românească 1925.

Bocșan, Nicolae, *Instituțiile Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania: 1850 – 1918. Studii*, Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană 2009.

Bocșan, Nicolae, „The Habsburgs and the Orthodoxy in the Austrian Empire in the XVIIIth Century“; in: *Transylvania Review*, Jg. 2, Heft 2, 1993, S. 16 – 21.

Bodogae, Teodor, „Contribuții documentare la istoria bisericii arădene din veacul XVIII“; in: *Mitropolia Banatului*, Jg. 17, Heft 1 – 3, 1967, S. 122 – 138.

Bogodae, Teodor, „Lupta lui Andrei Șaguna pentru emanciparea Bisericii Române de sub jurisdicția celei sârbești“; in: *Revista Teologică. Revista oficială a Mitropoliei Ardealului*, Jg. 73, Heft 6, 1991, S. 21 – 33.

Boldureanu, Ioan Viorel, *Cultura românească în Banat (secolul al XIX-lea)*, Timișoara: Helicon 1994.

Bolea, Nicolae, *Biserica Ortodoxă Română din Transilvania în secolele XV – XVII și legăturile ei cu patriarhia ecumenică*, Alba Iulia: Reîntregirea 2006.

Bona, Petru, „Regulamentul iliric din 1777 și biserica românească din granița bănățeană“; in: *Analele Universității de Vest. Sera Teologie*, Jg. 10, Heft 2, 2006, S. 63 – 68.

Cosma, Ela, *Sași, austrieci, slavi în Transilvania și Banat. Biografii de secol XIX și din vremea revoluției pașoptiste*, București: Editura Academiei Române 2009.

Cotoșman, Gheorghe, „O nouă teorie privitoare la originea Mitropoliei Aradului pe baza izvoarelor străine”; in: *Mitropolia Ardealului*, Jg. 10, Heft 7 – 8, 1965, S. 547 – 564.

Coughlan, Reed; Eller, Jack, „The Poverty of Primordialism”, in: Hutchinson, John [Hg.]; Smith, Anthony D., *Ethnicity*, New York: Oxford University Press 1996, S. 45 – 51.

Decei, Aurel, „Memoriul (Supplex Libellus) lui Inochentie [sic] Micu-Klein către regina Maria Tereza din anul 1744”; in: *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, Jg. 10, 1967, S. 7 – 41.

Diedrich, Hans-Christian [Hg.]; **Goltz**, Hermann; **Kratzsch**, Leonore [u.a.], *Das Glaubensleben der Ostkirche. Eine Einführung in Geschichte, Gottesdienst und Frömmigkeit der orthodoxen Kirche*, Leipzig: Koehler & Amelang 1988.

Dobrincu, Dorin, „Națiune și confesiune. Reflecții asupra coabitării în spațiul românesc”; in: *Xenopoliana*, Jg. 6, Heft 7-9, 1995, S. 105 – 114.

Dugandžija, Nikola, *Religija i nacija. Uvodna istraživanja*, Zagreb: Centar za kulturnu djelatnost 1983.

Ehrler, Johann Jakob, *Banatul de la origini până acum (1774). Ediție îngrijită de Costin Feneșan și Volker Wollmann*, Timișoara: Editura de Vest 2006.

Eriksen, Thomas H., „Ethnicity, race and nation”; in: Guiberneau, Montserrat [Hg.]; Rex, John, *The Ethnicity Reader. Multiculturalism and Migration*, Cambridge: Polity Press 1999, S. 33 – 42.

Floca, Ioan N., „Faze și etape ale stărilor de independență de tip autonom și autocefal în Biserica Ortodoxă Română”; in: *Mitropolia Ardealului*, Jg. 30, Heft 5 – 6, 1985, S. 288 – 298.

Gavrilović, Slavko, „Srbi u Habsburškoj Monarhiji pred ugarski sabor 1790”; in: *Jugoslovenski Istorijski Časopis. Organ Saveza Društava Istoričara Jugoslavije*, Jg. 4, 1965, S. 17 – 34.

Golimas, Aurel, „Consfăturile istorice din Banatul anului 1848 – 49”; in: *Mitropolia Banatului*, Jg. 7, Heft 1 – 3, 1957, S. 125 – 130.

Heckmann, Friedrich, „Ethnos – eine imaginierte oder reale Gruppe? Über Ethnizität als soziologische Kategorie”; in: Hettlage, Robert; Deger, Petra; Wagner, Susanne [Hg.], *Kollektive Identität in Krisen. Ethnizität in Religion, Nation, Europa*, Opladen: Westdeutscher Verlag 1997, S. 46 – 55.

Heppner, Harald; **Posch**, Eva, *Encounters in Europe's Southeast. The Habsburg Empire and the Orthodox World in the Eighteenth and Nineteenth Centuries*, Bochum: Winkler 2012.

Hitchins, Keith, *Orthodox and Nationality: Andreiu Șaguna and the Romanians of Transylvania, 1846 – 1873*, London: Harvard University Press 1977.

Hitchins, Keith, „Andreiu Șaguna and the Rumanians of Transylvania during the Decade of Absolutism, 1849 – 1859”; in: *Südost-Forschungen*, Heft 26, 1966, S. 120 – 149.

Kallbrunner, Josef, *Das kaiserliche Banat. Band 1. Einrichtung und Entwicklung des Banats bis 1739: mit 7 Tafeln und Karten*, München: Verlag des Südostdeutschen Kulturwerks 1958.

Lay, Heinrich, *Das Banat: 1849-1867; die Wojwodschaft Serbien und das Temescher Banat 1849-1860: die liberale Ära und der Österreich-Ungarische Ausgleich 1860-1867 (historische Dokumentation)*, Töging: Eigenverlag 2001.

Leggewie, Claus, „Ethnizität, Nationalismus und multikulturelle Gesellschaft”; in: Berding, Helmut [Hg.], *Nationales Bewußtsein und kollektive Identität. Studien zur Entwicklung des kollektiven Bewußtseins in der Neuzeit 2*, Frankfurt/Main: Suhrkamp 1996.

Leu, Valeriu, *Din istoria frontierei bănățene: ultimul război cu Turcii: 1788 - 1891*, Reșița: Banatica 1996.

Litiu, Gheorghe, *Episcopia Aradului: schiță istorică*, Arad: Tiparul Întreprinderilor Eparhiale Ortodoxe Române „Diecezana“ 1950.

Lupșiasca, Karl Ludwig, *Dieses von Natur aus reiche Land. Geschichte des Banater Berglandes im Zeitraum 1718 – 1855*, Reșița; București: ADZ 1997.

Mic, Lucian, *Relațiile Bisericii Ortodoxe Române din Banat cu Biserica Ortodoxă Sârbă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană 2013.

Milleker, Felix, *Das Banat und die serbische Kultur*, Vršac: Artistische Anstalt J. E. Kirchner's Witwe 1938.

Mitrović, Marko, „Banat uoči revolucije 1848-1849. godine”; in: Krovovi. Časopis za kulturu i umetnost, Jg. 12, 1998, Heft 41-43, S. 7 – 16.

Mladin, Nicolae, „Samuil Micu-Clain despre dezbinarea bisericilor și despre posibilitatea reunirii lor”; in: Mitropolia Ardealului, Jg. 3, Heft 11 – 12, 1958, S. 829 – 846.

Moraru, Alexandru, „Biserică, națiune și cultură în istoria ortodoxiei românești”; in: Bărbulescu, Constantin, *Biserică, societate, identitate. In honorem Nicolae Bocșan*, Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană 2007, S. 93 – 110.

Mureșianu, Ion B., „Contribuții la istoria bisericii bănățene din prima jumătate a secolului XVIII”; in: Mitropolia Banatului, Jg. 18, Heft 10 – 12, 1968, S. 639 – 653.

Naghi, Gheorghe, *Studii de istoria bisericii românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*, București: Criterion 2006.

Njegovan, Drago, „Srpski narodni pokret za Srpsku Vojvodinu (1848 – 1849) i Vojvodstvo Srbija i Tamiški Banat kao krunovina (1849 – 1860)”; in: Luča. Časopis za kulturu, umetnost i nauku, Jg. 17, 2008, Heft 4, S. 33 – 49.

Partoșanu, Daniil, „Umbra lui Șaguna printre castanii de la Vârșeț”, in: Bocșan, Nicolae; Leb, Ioan-Vasile; Păcurariu, Mircea [u.a.], *In Memoriam: Mitropolitul Andrei Șaguna 1873 – 2003*, Cluj-Napoca: Renașterea 2003, S. 43 – 45.

Păcurariu, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române 1980 – 1981 [sic].

Păcurariu, Mircea, *Mitropolitul Andrei Șaguna: 1873 – 2003: in memoriam*, Cluj-Napoca: Renașterea 2003.

Păcurariu, Mircea, *Revoluția românească din Transilvania și Banat în anii 1848 – 1849: contribuția bisericii*, Sibiu: Eigenverlag 1995.

Pecinjački, Sreta, *Pokriško-pomoriška i bačko-banatska naselja uoči velike seobe Srba (1688/89)*, Beograd: Eigenverlag 1977.

Petrović, Dušan N., *Patrijarh Georgije Branković. Borba za očuvanje narodno-crkvene autonomije*, Novi Sad; Sremski Karlovci: Budućnost 2007.

Popi, Gligor, *Românii din Banatul sârbesc în secolele XVIII – XX. Pagini de istorie și cultură*, București: Fundația Culturală Română 1993.

Popović, Radomir B., *Srpska Crkva u istoriji. Zbornik studija iz istorije Srpske Crkve*, Beograd: Akademija Srpske pravoslavne Crkve 2007.

Radonić, Jovan, *The Banat and the Serbo-Roumanian [sic] frontier problem*, Paris: Ligue des Universitaires Serbo-Croato-Slovènes 1919.

Radovan, Alexandru, *Interferențe româno-sârbe în Banat în secolul al XIX-lea*, Timișoara: Excelsior Art 2003.

Smith, Anthony D., *Myths and Memories of the Nation*, New York; Oxford: Oxford University Press 2002.

Sorescu-Marinković, Annemarie, „Românii din Banatul sârbesc – identitate și memorie”; in: *Probleme de Filologie Slavă Timișoara*, Jg. 14, 2006, S. 337 – 348.

Stoica de Hațeg, Nicolae, *Cronica Banatului*, Timișoara: Facla 1981.

Teodorescu, Nicolae-Ovidiu, „Banatul între anii 1700 și 1918”; in: Brandes, Dieter, *Un proiect de reîmpăcare a bisericilor. O punte între biserici, culturi și religii*, Cluj-Napoca: Accent 2007, S. 100 – 106.

Wehler, Hans-Ulrich, *Nationalismus. Geschichte, Formen, Folgen*, München: Beck 2004.

Wolf, Josef, *Ethnische Konflikte im Zuge der Besiedlung des Banats im 18. Jahrhundert: zum Verhältnis von Einwanderung, staatlicher Raumorganisation und ethnostrukturellem Wandel*, Stuttgart: Jan Thorbecke Verlag 1999.

Wolf, Josef, *Quellen zur Wirtschafts-, Sozial und Verwaltungsgeschichte des Banats im 18. Jahrhundert*, Tübingen: Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde 1995.

Zach, Krista, *Orthodoxe Kirche und rumänisches Volksbewußtsein im [sic] 15. bis 18. Jahrhundert*, Wiesbaden: Harrassowitz 1977.

